

УДК 78.03 (477)

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2022-34-2-2>**Ольга Марківна Лігус**

ORCID: 0000-0001-5513-5525

кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри музикознавства та музичної освіти
Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка
olga-ligus@ukr.net

МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ ДАЛЕКОГО СХОДУ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ФОРМИ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСОНАЛІЇ

Мета статті – реконструювати картину музичного життя українців Далекого Сходу (Зеленого Клину та Харбіна) першої третини ХХ століття. **Методологія дослідження** спирається на системний підхід, спрямований на дослідження музичного життя українців Далекого Сходу як комплексного явища, в якому виявляється взаємозв'язок форм і тенденцій розвитку. У дослідженні використано низку загальнонаукових методів, таких як: історичний (для аналізу суспільно-політичних та загальнокультурних процесів першої третини ХХ ст.); історико-культурний (для визначення художньо-естетичних засад української музичної культури окресленого періоду); метод історіографічного аналізу (для осмислення наукової літератури з досліджуваної проблематики); хронологічний (для розкриття динаміки розвитку музичного життя українців означеного ареалу); описовий (для здійснення систематизації зібраного матеріалу та характеристики досліджуваного об'єкта); біографічний (для вивчення діяльності провідних персоналій української музичної культури Далекого Сходу). **Наукова новизна** полягає в зібранні відомостей та їх систематизації щодо форм, тенденцій розвитку та персоналій музичного життя українців, які проживали на Зеленому Клині та в Харбіні у першій половині ХХ століття. **Висновки.** Простежено історичну динаміку розвитку музичного життя українців Зеленого Клину та Харбіна в умовах політичних та соціокультурних тенденцій першої третини ХХ століття. Визначено примат хорового та музично-театрального мистецтва на території Зеленого Клину та в Харбіні, окреслено основні форми і тенденції розвитку цих галузей. Доведено, що в Харбіні музичне життя було більш розгалуженим, охоплюючи ще й різні напрями і форми інструментального мистецтва, музичний театр та

естраду, а також, нотне видавництво й звукозапис. Виділено імена провідних митців Зеленого Клину та Харбіна, висвітлено їхню діяльність та здобутки.

Ключові слова: українська культура, українська діаспора, музично-драматичний театр, хорова музика, інструментальне виконавство, радянська епоха.

Lihus Olha Markivna, Candidate of Art Studies, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Musicology and Musical Education of the Institute of Arts of Borys Grinchenko Kyiv University

The Musical Life of Ukrainians in the Far East in the First Third of the 20th Century: Forms, Tendencies, Personalities

The article is aimed to reconstruct a picture of the musical life of Ukrainians in the Far East (in Zelenyi Klyn and Kharbin) in the first third of the 20th century. **The research methodology** is based on a systematic approach focused on the study of the musical life of Ukrainians of the Far East as a complex phenomenon that reveals the interconnection of forms and tendencies of development. A number of general scientific methods have been used in the research: historical method (to analyse socio-political and cultural processes in the first third of the 20th century); historical and cultural method (to define the artistic and aesthetic principles of Ukrainian musical culture of the indicated period); the method of historiographical analysis (to comprehend the scientific literature on the issue); chronological (to reveal the dynamics of musical life of Ukrainians in the designated area); descriptive (to systematize the collected material and characterize the researched object); biographical (to study the activities of the prominent persons of Ukrainian musical culture of the Far East). **The scientific novelty** consists in collecting and systematizing information about forms, tendencies, and personalities of Ukrainians' musical life in Zelenyi Klyn and Kharbin in the first half of the 20th century.

Conclusions. The historical dynamics of the musical life development of the Ukrainians of Zelenyi Klyn and Kharbin in the conditions of political and socio-cultural tendencies of the first third of the twentieth century is traced. The primacy of choral art and music and theatre in Zelenyi Klyn and Kharbin is defined, and the main forms and tendencies of the development of these spheres are outlined. In Harbin, musical life is demonstrated to be more extensive, encompassing various movements and forms of instrumental art, musical theatre and popular music, as well as music editions and sound recording. The names of prominent figures from Zelenyi Klyn and Kharbin are identified and their activities and achievements are highlighted.

Key words: Ukrainian culture, Ukrainian diaspora, musical and dramatic theatre, choral music, instrumental performing, Soviet epoch.

Актуальність теми дослідження. Одним із нагальних завдань вітчизняного музикознавства є формування сучасного наукового погляду на складний і неоднорідний музично-історичний процес першої третини ХХ століття – період бурхливих

політичних, соціально-економічних та світоглядних змін у житті українського суспільства, які спричинили вплив населення за межі батьківщини. Відповідно, створення цілісної картини розвитку національної музичної культури передбачає огляд її явищ, форм і тенденцій на різних географічних обширах проживання українців.

Останнім часом активізувалося вивчення музичного життя закордонних українців Заходу (праці Г. Карась, В. Дутчак), натомість малодослідженою залишається музична культура східної діаспори, зокрема Далекого Сходу, де проживало найбільше українських переселенців. У зв'язку із цим, актуалізується проблема функціонування музичного життя українців цього краю першої третини ХХ століття.

Оскільки поодинокі факти про музичну культуру української діаспори Далекого Сходу, віднайдені в наукових та публіцистичних працях різного гуманітарного профілю, стосуються переважно територій Зеленого Клину та китайського міста Харбіна, уявляється доцільним сконцентрувати увагу на цих географічних об'єктах.

Мета статті – реконструювати картину музичного життя українців Зеленого Клину та Харбіна першої третини ХХ століття.

Наукова новизна статті полягає у зібранні відомостей та їх систематизації стосовно форм, тенденцій розвитку та персоналій музичного життя українців, які проживали на Зеленому Клині та в Харбіні у першій половині ХХ століття

Виклад основного матеріалу. Зелений Клин – історична назва густонаселеної українцями частини південних територій Тихоокеанського узбережжя Росії. Більшість переселенців першої половини ХХ століття була сконцентрована у сільській місцевості. Прихильність до традицій як питома ознака української ментальності позначилася на всіх аспектах їхнього життя, включаючи послугування рідною мовою, збереження фольклорних та релігійних обрядів, дублювання топоніміки сіл і містечок історичної батьківщини, відтворення господарського укладу тощо.

Пріоритетними напрямками розвитку музичної культури Зеленого Клину були хоровий спів та музично-драматичний театр. Після 1917 року в багатьох містах Зеленого Клину (Владивостоку, Микольську-Уссурійському, Імані, Хабаровську, Благовещенську, Читі) виникли українські національні

організації, під егідою яких проводилися культурно-патріотичні заходи за участі хорових колективів. Як зазначає історик Андрій Попок, «характерною особливістю багатьох українських поселень у діаспорі, і яка дуже яскраво виявилася на Далекому Сході було те, що українські громадські організації виникали на основі вже створених театральних гуртків чи хорових колективів» [4, с. 115].

Про високий професійний рівень хорового виконавства можна судити з програмного репертуару хорів, до якого входили як народні пісні, так і твори українських композиторів: кантата «Б'ють пороги», «Жалібний марш» М. Лисенка, хорові номери з опери «Катерина» М. Аркаса та музики П. Ніщинського до драми «Назар Стодоля», композиції Г. Давидовського. Відомі й імена хормейстерів, що стояли на чолі цих колективів: В. Богуславський, М. Полетика, М. Новицький, Ф. Шешко, Г. Красій, Д. Коваленко, І. Калюжний та інші.

Серед вищезгаданих митців виділяється яскрава постать полковника *Федора Миколайовича Шешка (1877–1944)*. Цей високоосвічений музикант, майстер хорової справи (учень М. Лисенка), вчений-музикознавець упродовж восьми років перебування на Далекому Сході (1912–1920) успішно поєднував різнобічну мистецьку діяльність (диригентсько-хорову, музично-педагогічну, наукову) з військовою службою та широким колом організаційних обов'язків керівника Української громади Владивостока, а згодом – місцевого товариства «Просвіта».

Патріотична та естетична місія українських хорових колективів найповніше розкрилася у складних умовах революційних потрясінь та громадянської війни. Про це свідчить наведений істориком В'ячеславом Чорномазом спогад одного з учасників хорового концерту в Благовещенську 1917 року: «Пісні захопили публіку... Хоч на один мент, на одну хвилину душа, змучена війною, дорожнечею, своїми домашніми драмами та пекельним життям на цьому змученому світі, відпочила, зітхнула, серце та думка жителів Сибіру спалахнули саявом лагідним, сумирним, тихим...» [8, с. 245].

Синхронно з хоровим виконавством на Зеленому Кліні розвивався й український музично-драматичний театр. Хоч більшість театральних колективів були аматорськими, деякі мали потужні акторські та музично-виконавські сили. Наприклад, трупа Й. Переверзева-Розсуди, яка активно виступала протягом 1908–1909 років, мала чисельний хор та струнний

оркестр. У пізніший час чималим музичним складом вирізнявся театральний гурток Владивостоцького Українського клубу, завдяки чому в репертуарі цього колективу з'явилися опери: «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського, «Майська ніч» та «Наталка-Полтавка» М. Лисенка. У виставах брав участь великий хор, яким керували М. Полетика і Т. Доля.

Перший професійний театральний колектив Зеленого клину, «Товариство українських артистів», виник у Владивостоці 1912 року. Його заснував *Костянтин Леонтіювич Кармелюк-Каменський (1858–1932)* — талановитий режисер та актор комічного амплуа, уродженець Вінниччини. Театр К. Кармелюка-Каменського вирізнявся чисельністю, нараховуючи близько сімдесяти п'яти учасників, серед яких було двадцять хористів, балет та оркестр. Протягом 1910-х років музичні колективи трупи очолювали диригенти А. Маньковський та А. Столярів.

Апогей музично-театрального руху на Зеленому Клині припадає на 1917–1922 роки, період самопроголошеної Української Далекосхідної Республіки, яка виникла під впливом національно-патріотичних процесів на території історичної батьківщини, що увінчалися створенням Української Народної Республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Однак зі встановленням у краї більшовицької влади (1922) діяльність театральних гуртків та хорів фактично згорнулася.

Більш сприятливі умови для українців Далекого Сходу склалися у сусідньому Китаї, зокрема на території Маньчжурії¹, де у першій третині ХХ століття також проживала чисельна діаспора. Центром громадського і культурного життя переселенців був Харбін, що «мав репутацію спокійного, незалежно від національного походження, життя для всіх приїжджих» [1, с. 22]. На початку ХХ століття тут зароджується хорове мистецтво українців, біля витоків якого стояв *Петро Миколайович Машин (1877–1944)*, випускник Харківського музичного училища. Професійний авторитет цього музиканта мав колосальну вагу в музичному середовищі міста. У період перебування в Харбіні (1907–1924) П. Машин викладав спів у комерційних училищах та музичній школі, служив регентом

¹ У перше тридцятиліття ХХ сторіччя Маньчжурія належала Китайській державі, а в період 1931 – 1945 років перебувала під протекторатом Японії.

хору Свято-Миколаївського собору, заснував український хоровий гурток та хорову капелу (1918). Китаєзнавець Георгій Меліхов зазначає, що хормейстер також пропонував створити у місті Товариство естетичного виховання молодого покоління, отримавши повну підтримку громадськості [3, с. 112].

У 1907 році на базі драматичного та хорового гуртків виник Український клуб – перша, офіційно зареєстрована в Маньчжурії, українська організація, одним із співзасновників якої був П. Машин. Під егідою Клубу проводилися урочистості з нагоди роковин Т. Шевченка, М. Лисенка та І. Франка, в яких вагому роль виконував хор під орудою *Степана Кукурузи*, уродженця Поділля. У репертуарі колективу звучали народні пісні та українська класика: хоріві твори М. Лисенка, Д. Січинського, П. Ніщинського. На основі свого хору С. Кукуруза згодом створив співочо-драматичний гурток «Бандура».

У період 1920–1930-х років Харбін об'єднав чимало музикантів, які приїхали з різних місць України. Зокрема, яскравий слід в музично-культурному житті української громади міста залишив бандурист з Полтавщини *Йосип Сніжний (1890–1960)*. Як згадує журналіст та громадський діяч далекосхідної діаспори Іван Світ, цей музикант був не тільки талановитим виконавцем, а й майстром з виготовлення бандур, який робив інструменти з цільного дерева, без клею [5, с. 199]. Під час перебування в Харбіні Й. Сніжний виготовив шість бандур, одна з яких зберігається в Харбінському музеї Хейлундзяньського архіву Українського Музичного товариства.

Протягом 1920–1930-х років у Харбіні спостерігається розквіт інструментального виконавства, до якого великою мірою були причетні музиканти з України. Вагомий внесок у цю справу зробив *Володимир Давидович Трахтенберг (1884–1963)* – скрипаль єврейського походження, киянин, випускник Петербурзької консерваторії (клас Л. Ауера). В. Трахтенберг заснував у Харбіні музичну школу, був головним скрипалем та художнім керівником Харбінського симфонічного оркестру Східної залізниці. Сун Жуй Лун пише, що під орудою В. Трахтенберга оркестр виконував симфонії Л. Бетховена та увертюру «Егмонт» [6]. Крім того, музикант утілював у життя чимало творчих, громадських, просвітницьких та бізнесових ініціатив. У 1924 році він відкрив музичний магазин «Кантілена», де продавав музичні інструменти, ноти і грамплатівки із записами класичної музики.

Чи не найуспішнішим творчим проєктом В. Трахтенберга став струнний квартет при Залізничному товаристві, який він очолював у 1930-х роках. Усі учасники ансамблю мали українське коріння: Олександр Дзигар (друга скрипка), батько якого народився у селі Білашки поблизу Бердичева, та брати Погодіни – Григорій (альт) та Олексій (віолончель), вихідці з Харкова. Партію першої скрипки грав В. Трахтеберг. З праці Суй Жун Лун дізнаємося, що квартет жив насиченим концертним життям: виступав на сцені Харбінського симфонічного товариства, у кінотеатрах та літніх майданчиках міста, гастролював різними містами Китаю (Гонконг, Шанхай, Тяньцзін) та зарубіжних країн – Японії, США та інших [6].

Серед музикантів квартету тісний зв'язок з Україною підтримував *Олександр Артамонович Дзигар (1916–2002)*. Шістнадцятирічним юнаком він вступив до Спілки української молоді, брав активну участь у культурно-мистецьких заходах української громади Харбіна, друкувався в українському журналі «Молодий українець». У віці двадцяти років скрипаль став головою Молодіжної націоналістичної організації «Українська Далекосхідна Січ». О. Дзигар був блискучим виконавцем: за роки перебування у Китаї (до 1945 року) він став лауреатом двох міжнародних конкурсів, брав участь у різноманітних концертах, здійснив чимало грамзаписів.

Яскравою сторінкою музичного життя Харбіна була творчість українських музикантів естрадного жанру, який активно розвивався в емігрантському середовищі. Збережені афіші, періодика та мемуари тих часів, відображені в одному з російських видань [7], допомогли встановити імена вихідців з України, які писали романси ностальгічного характеру та сатиричні куплети. Серед них – харків'янин *Євгеній Борисович Еренбург (1889–1937)* – піаніст, випускник Петербурзької консерваторії. Спочатку він писав академічну музику (зокрема, опери), а потім захопився естрадою. Ще однією помітною особистістю естрадних підмостків Харбіна був куплетист *Марк Борисович Арановський (1897–1937)*, уродженець Києва, сценічне ім'я якого – Макс Арський. Концерти цього артиста, сповнені політичної сатири проти радянської влади, збирали аншлаги.

Особливе місце в історії естрадного мистецтва Харбіна належить *Давиду Ісааковичу Гейґнеру (1898–1938)*, композитору, піаністу-віртуозу, диригенту, піонеру джазового мистецтва на Далекому Сході, який народився в багатодітній

єврейській родині на Вінниччині. Не маючи професійної освіти, Д. Гейгнер з юних літ вдосконалював майстерність практикою тапера. Ізабелла Криловська стверджує, що карколомний поворот в його житті настав 1925 року, коли музикант у пошуках роботи вирушив на Далекий Схід [2, с. 129]. Виконавська діяльність Д. Гейгнера охоплювала різні сфери музичного життя Харбіна: він концертував у складі симфонічного оркестру, керував оркестром театру оперети, грав у кінотеатрах та ресторанах. У 1930 році музикант зібрав джаз-оркестр «Російський Харбінський Оркестр», з яким на запрошення грамофонної компанії «Колумбія» записав сорок фокстротів за мотивами популярних пісень. Цей колектив став першим джаз-бендом Далекого Сходу.

Д. Гейгнер залишив невеликий творчий доробок, в якому найбільшу цінність має музика для театру: оперета «До тих берегів», перший зразок цього жанру в музичній культурі Далекого Сходу, та музика до балету «Маски міста». Відомо також, що романс-танго Д. Гейгнера «Це було давно (в таверні Сан-Франциско)» мав популярність в естрадному середовищі Харбіна.

У 1930-х роках затишну атмосферу харбінських емігрантів було перервано окупаційним режимом Японії. У другій половині 1930-х всі українські інституції і товариства закрилися, а 1945 року, з приходом до Маньчжурії радянської армії, — опинилися під заборонаю. Більшість українських активістів були заарештовані та ув'язнені, деякі розстріляні. Загрозлива політична ситуація змусила багатьох українців покинути Харбін.

Трагічна доля спіткала тих митців, які добровільно або примусово потрапили до Радянського Союзу. Так, жертвою сталінського терору став Д. Гейгнер, який у 1935 році повернувся на батьківщину. Через два роки музикант був заарештований під час свого концерту в Москві та невдовзі розстріляний. Аналогічно вчинила тоталітарна влада зі С. Кукурозою, який 1936 року вирушив до Радянського Союзу і незабаром опинився у катівнях НКВС, з Є. Еренбургом та Максом Арським, страченими у 1937 році.

Крізь тяжкі випробування довелося пройти О. Дзигарю, який залишився у Харбіні. У 1945 році він був заарештований радянською окупаційною владою. Одинадцять років провів музикант в ув'язненні на Колимі, де працював у культбригаді та в Естрадному театрі Магаданського табору. Після звільнення О. Дзигар упродовж двадцяти років жив у Магадані,

працював у місцевій музичній школі та музично-драматичному театрі, в якому поставив оперу С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». У 1976 році український скрипаль оселився в Москві, де провів останній період життя. У 1990-х роках він, незважаючи на поважний вік, брав участь у культурних заходах діаспори.

Висновки. Результати дослідження дають підстави для узагальнень:

1) музичне життя в українських осередках Зеленого Клину та Харбіна функціонувало в різноманітних високорозвинених формах і проявах: хорове виконавство, музично-драматичний театр, інструментальне виконавство, музична естрада, нотне видавництво й звукозапис;

2) на розвитку музичного життя позначилися різноспрямовані тенденції, пов'язані з мінливою, а подекуди – гостро-драматичною політичною ситуацією першої третини ХХ століття;

3) українські музиканти Далекого Сходу переважно мали чітку національно-патріотичну позицію, були громадськими активістами, а дехто брав участь навіть у військово-політичних подіях;

4) музичне життя українців Харбіна було більш розгалуженим, аніж на Зеленому Клині, що пов'язано із соціальними та політичними умовами проживання населення Зеленого Клину, розташованого на території Росії;

5) українські музиканти Далекого Сходу відіграли помітну роль у розбудові музичної культури цього краю, зокрема хормейстери Ф. Стешко П. Машин, С. Кукуруза, режисер музично-драматичного театру К. Кармелюк-Каменський, скрипалі В. Трахтенберг та О. Дзигар, бандурист Й. Сніжний, піаніст Д. Гейгнер, артисти естради Є. Еренбург та Макса Арський.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ван І. Концертно-педагогічна діяльність українських співаків у Китаї ХХ – початку ХХІ століття в контексті міжнародних зв'язків : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03 ; Львів. нац. муз. акад. ім. М.В. Лисенка. Львів, 2017. 190 с.

2. Крыловская И. Композитор, пианист и дирижер Давид Гейгнер на Дальнем Востоке: возвращенное имя. *Научный вестник Московской консерватории*. 2018. Вып. 2(33). С. 127–149.

3. Мелихов Г. Белый Харбин: Середина 20-х. Москва : Русский путь, 2003.

4. Попок А. Українське театральне та хорове мистецтво на Далекому Сході у ХХ ст. *Визвольний шлях*. Лондон, 2001. Кн. 7. С. 114–128.

5. Світ І. Втікачі-українці в Маньджурії. *Альманах Українського Народного Союзу на рік 1980*. Вип. 70. Видавництво Свобода. Нью-Джерсі – Нью-Йорк, 1980. С. 198–207.

6. Сун Жуйлун Китайсько-російсько-українські музичні зв'язки в соціокультурному континуумі Північного Китаю : дис. ... канд. мистецтвознавства : 26.00.01 ; Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Львів, 2014. 200 с.

7. Хисамутдинов А.А. Русский романс в Китае. Владивосток : Neshchet, 2019. 61 с.: ил.

8. Чорномаз В.А. Зелений Клин. *Енциклопедичний довідник*. Владивосток : Вид-во Далекосхідн. федерал. ун-ту, 2011. 288 с.

REFERENCES

1. Chornomaz, V. (2011.). Zelenyi Klyn. Entsyklopedychnyi dovidnyk [Zelenyi Klyn]. Vladivostok: Vyd-vo Dalekoskhidn. federal. un-ty [In Ukrainian].

2. Hisamutdinov, A. (2019). Russkiy romans v Kitaye [Russian romance in China]. Vladivostok: Neshchet [In Russian].

3. Krylovskaya, I. (2018). Kompozitor, pianist i dirizher David Geigner na Dalnem Vostoke: vozvrashchennoe imya [A composer, pianist and conductor David Geigner in the Far East: a returned name]. Nauchnyi vestnik Moskovskoy konservatorii, Vol. 2 (33), 127–149 [In Russian].

4. Melikhov, G. (2003). Belyi Kharbin. Seredina 20-h [White Kharbin: Mid-20s.] Moscow: Russkiy put [In Russian].

5. Popok, A. (2001). Ukrainske teatralne ta chorove mystetstvo na Dalekomu Skhodi u XX st. [Ukrainian theatre and choral art in the Far East in the 20th cen.]. Vyzvolnyi shlyah. London, P. 7, 114–128 [In Ukrainian].

6. Sun, Zhuyun. (2014). Kutaysko-rosiysko-ukrainski muzychni zvyazky v sotsiokulturnomu kontinuumi Pivnichnoho Kytayu [Sino-Russian-Ukrainian musical relations in the socio-cultural society of Northern China]. PhD Thesis, Lysenko Lviv National Academy of Music [In Ukrainian].

7. Svit, I. (1980). Vtikachi-ukraintsi v Mandzhurii [The Ukrainian fugitives in Manchuria]. Almanakh Ukrainskoho Narodnoho Soyuzu na rik 1980, Vol. 70. New-Jersey–New-York, Svoboda, 198–207 [In Ukrainian].

8. Van, I. (2017). Kontsertno-pedahohichna diyalnist ukrainskikh spivakiv u Kytai XX – pochatku XXI stolittya v konteksti mizhnatsionalnyh zvyazkiv [The concert and pedagogical activities of Ukrainian singers in China in the 20th – early 21th century in the context of inter-ethnic relations]. PhD Thesis, Lysenko Lviv National Academy of Music [In Ukrainian].